

[2–2020]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[2-2020]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

Editorial – Critical History Writing and the ‘Other’ Europe 185

1. Studie a eseje | Studies and Essays

PAVEL BALOUN, JAROMÍR MRŇKA – „Tábory pro darebáky, povaleče a cikány“. Příspěvek k výzkumu politiky a praxe kriminalizace „práce se štitícího“ obyvatelstva za druhé republiky a protektorátu (1938–1942)
‘Camps for Scoundrels, Layabouts, and Gypsies.’ Contribution to Research into the Policy and Practice of Criminalisation of ‘Work-Shy’ Population During the Second Czechoslovak Republic and the Protectorate (1938–1942) 191

JAKUB STŘELEC – Genealogie socialistické subjektivity? Přístup k dějinám psy-disciplín v Evropě po roce 1945 v soudobé historiografii a sociologii
A Genealogy of the Socialist Self? The Approach to the History of Psy-Sciences in Europe after 1945 in Contemporary Historiography and Sociology 222

JAN SEIDL – Kouzlo starých pohlednic. Ke kritické metodologii interpretace populárního historiografického žánru
The Appeal of Old Postcards. Towards a Critical Methodology of Interpreting a Popular Historiographic Genre 245

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

PAVEL HIML – Where Does the West End? On Writing History, Catching Up, and Self-Awareness
Kde končí Západ? O psaní dějin, dohánění a sebevědomí 277

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

MARTIN NODL, MICHAELA ANTONÍN MALANÍKOVÁ, BEATA MOŽEJKO (edd.) – *Středověké město: politické proměny a sociální inovace* (Kajetán Holeček) 301

MIKULÁŠ ČTVRTNÍK – *Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století* (Miroslav Beneš) 306

MICHAL KOPEČEK (ed.) – <i>Architekti dloubé změny. Expertní kořeny post-socialismu v Československu</i> ; VÍTĚZSLAV SOMMER a kol. – <i>Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989</i> (Ondřej Holub)	309
ELENA MANNOVÁ – <i>Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska</i> (Matej Ivančík)	316
ADAM HUDEK, MICHAL KOPEČEK, JAN MERVART (edd.) – <i>Čechoslovakismus</i> (Jakub Vřba)	323
Editorial Note	331
Upozornění redakce	333

KOUZLO STARÝCH POHLEDNIC KE KRITICKÉ METODOLOGII INTERPRETACE POPULÁRNÍHO HISTORIOGRAFICKÉHO ŽÁNRU

Jan Seidl

The Appeal of Old Postcards. Towards a Critical Methodology of Interpreting a Popular Historiographic Genre

This article focuses on a critical analysis of a corpus of books featuring antique postcards of the Liberec region (Czech Republic) which were re-published in the last 20 years. The author studies this empirical material in connection to the local identities formation in a region with a complex modern history. Methodologically, he builds on a phenomenologically oriented theory of a place as a focus of individually ascribed meanings. He approaches postcards as signs with a distinguishable signifier and signified. He describes the genre paradigm of these books, palpable in their common features regarding the choice and ordering of postcards and in the ways their editors formulate their comments to individual reproductions. He argues that in cases of old postcards with German-language inscriptions, which are dominant in this region, the genre paradigm of these books makes it impossible that account be fully taken of the distinctive, unique features captured in these postcards (and thus an important layer of their meaning). Finally, the author calls for an alternative model of interpretation that could be applied to these sources and that would produce historical knowledge of a different nature.

Keywords: Sudetenland; local identities; theory of place; antique postcards; historiography; semiotics

Jan Seidl is an Assistant Professor at the Faculty of Arts of the Masaryk University in Brno, Czech Republic. 64594@mail.muni.cz

Úvod

Věnuje-li se bádání v urbánních dějinách v českém kontextu otázkám konstrukce lokální identity v 19. či 20. století, situuje většinou svůj chronologický zájem do období před první či mezi oběma světovými válkami a s prameny z té doby pracuje jako s primárními.¹ V tomto článku chci podat příspěvek ke studiu současných lokálních identit, a to právě v tom ohledu, v jakém jejich konstrukce čerpá z minulosti místa, zprostředkované prameny druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století a interpretované dnešními autory. Zaměřím se zde na specifický případ soudobé městské či lokální identity v českém pohraničí, kterou vzhledem k zásadní ruptuře ve vývoji těchto regionů utvářejí odlišné mechanismy než jinde.

Odborná literatura se tématu soudobé místní identity na pozadí historické specifčnosti českého pohraničí věnuje spíše ojediněle, přestože téma vztahu Čechů a Němců žijících v českých zemích patří ve zdejší historiografii posledních desetiletí k nejfrekventovanějším a stejně tak ani v oboru sociologie či sociální antropologie není nouze o studie zabývající se široce vymezeným tématem současné situace Sudet. Je přitom zjevné, že o minulosti místa – a speciálně o minulosti před rokem 1945 – se v těchto lokalitách nemlčí a že jak oficiální místní reprezentace, tak občanské iniciativy vyvíjejí snahu ji ve veřejném prostoru různými způsoby tematizovat.

Mezi tyto projevy zájmu o minulost místa patří také knižní alba starých pohlednic zobrazujících danou lokalitu v různých obdobích minulosti, doplněná o soudobý komentář editora, většinou autora místně ukotveného. Z knižních publikací tohoto typu vytvořím v této studii korpus, na němž budu analyzovat, jak se zde uplatňuje režim uchopení primárních pramenů (pohlednic prošlých či neprošlých poštou). V návaznosti na to rozvinu některé metodologické úvahy, jimiž se pokusím interpretovat povahu historického poznání, o něž autoři těchto publikací usilují a jež předkládají svým čtenářům. Posléze navrhu alternativní metodologický model, který by bylo lze na tyto prameny aplikovat.

1 Srov. například JAROSLAV IRA, *Creating Local and Broader Identities: Historical Monographs on Bohemian, Moravian, and Galician Towns, 1860–1900*, in: *Cities in Regions and Nations*, (edd.) Luďa Klusáková, Laure Teulière, Pisa 2008, s. 251–266; MARTIN PELC, *Utváření novodobého obrazu města Opavy ve druhé polovině 19. a první polovině 20. století*, in: *Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století*, (edd.) Michaela Ferencová, Jana Nosková, Brno-Bratislava 2009, s. 43–65.

Teoretické východisko

V pojetí místa vycházím z myšlenek rozpracovaných francouzskou fenomenologickou a poststrukturalistickou filozofií. Jednou z hlavních os myšlení Maurice Merleau-Pontyho je rozlišení mezi dvěma režimy prostorovosti: subjektivním a objektivním („geometrický prostor“), kdy existuje „tolik prostorů, kolik je odlišných prostorových zkušeností“.² Michel de Certeau rozlišuje mezi místem a prostorem, kdy „prostor je praktikované místo“³ a „prostor se má vůči místu stejně, jako když se slovo stane slovem vyřčeným“.⁴ S touto dichotomií místa a prostoru má některé styčné body i „nemísto“ a „antropologické místo“ Marka Augého.⁵

Certeau i Augé spatřují jako podmínku individuálního osmyslování lokality pohyb, který lze v obou případech chápat úžeji především jako chůzi. Augé uvádí, že jedna z forem prostoru, v nichž lze spatřovat antropologické místo, jsou „jednak trasy, osy či cesty, které vedou od jednoho místa k druhému a vytyčili je lidé, a jednak křižovatky a náměstí, kde se lidé míjejí, setkávají a shromažďují“.⁶ Podle Certeaua „se zdá, že produkci prostoru vždy podmiňuje pohyb, který jej také spojuje s nějakou historií“.⁷

Tyto přístupy k teoretickému pojetí lokality mají společné to, že ji – tu pod označením „místo“, tu pod označením „prostor“ – umožňují chápat nejen jako esenciální konstantu (materiální struktura hmoty, ať už vytvořená člověkem, jako budovy či městský parter, anebo v různé míře původnosti vzniklé působením přírodních procesů, tedy kopec, řeka, skála apod.), nýbrž také jako sociální konstrukt, který poskytuje široký prostor pro individuální připisování smyslu.

Již v předchozím výzkumném projektu, kde jsem se zabýval analýzou jiného typu seriálního pramene (seznamovacích inzerátů),⁸ se ukázalo jako účelné pojmout tyto prameny v sémiotickém smyslu jako znaky, tedy jako duální

2 MAURICE MERLEAU-PONTY, *Fenomenologie vnímání*, Praha 2013, s. 358.

3 MICHEL DE CERTEAU, *L'invention du quotidien*, díl 1: *Arts de faire*, Paris 1990, s. 173. Autorovo myšlení o místě a prostoru je obecně silně prochnuto paralelami k jazyku, kdy například akt chůze v městském prostoru Certeau připodobňuje řečovému aktu (předpokladem této paralely je, že si chodec osvojuje topografický systém města stejně, jako si mluvčí osvojuje a přivlastňuje jazyk).

4 M. DE CERTEAU, *L'invention du quotidien*, s. 173.

5 MARC AUGÉ, *Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*, Paris 1992.

6 M. AUGÉ, *Non-lieux*, s. 74.

7 M. DE CERTEAU, *L'invention du quotidien*, s. 174.

8 JAN SEIDL, „Najdu mladého přítele, přírodu milujícího?“ *Kulturnéantropologický pohled na inzerci v meziválečném homosexuálním tisku*, *Český lid* 106/2019, č. 2, s. 157–178.

strukturu, u níž lze rozlišit *signifiant* a *signifié*. Takové pojetí může umožnit omezení analýzy pouze na jeden aspekt znaku, neboť k druhému z dostupných pramenů se nelze vyjádřit (případ mého předchozího výzkumu), a zároveň může přispět k lepšímu pochopení ilokuční struktury⁹ pramene – a právě z tohoto důvodu v předkládané studii pojmám jako znaky primární historické prameny, totiž pohlednice.

Klasickým příkladem aplikace sémiotické analýzy na kulturní jev, kterým se v této studii inspiřuji, je práce Rolanda Barthesa *Système de la Mode* (1967). Barthes zde studuje korpus výpovědí o dámských oděvech, které v průběhu jednoho roku excerpoval z módních časopisů. Znakovost takových výpovědí spatřuje v tom, že jistému druhu oděvu přiřazují nějaký korelát, a na základě toho posléze rozvíjí úvahy o oděvním kódu a oděvní rétorice.

V případě výroků typu „tyto boty jsou ideální na chůzi, doplňky přinášejí jaro“ nebo „na dostizích vítězí potištěné látky“ je korelátem příslušného druhu oděvu nějaký zlomek světa – ať už jde o účel, roční období, specifickou příležitost apod.¹⁰ Znak potom podle Barthesa funguje takto: oblečení (*signifiant*) \rightarrow svět (*signifié*), například celá věta „Na dostizích vítězí potištěné látky“ je znak, kde „potištěné látky“ jsou *signifiant* a „dostihy“ *signifié*.¹¹

Četnější však v jeho korpusu byly takové výpovědi, které konkrétnímu oblečení žádný zlomek světa nepřisuzovaly, ale pouze je popisovaly (příslušný oděv byl v časopise vždy zároveň reprezentován fotograficky; Barthes ale svoji analýzu omezil na písemnou reprezentaci téhož). Zde je o výpovědi jako „halenka se zapínáním na knoflíky vzadu a límečkem uvázaným na způsob šálky“. Zatímco v prvním typu výpovědi se „změnou oděvu změnil svět“, v tomto případě jako by se změnou na straně *signifiantu* na straně *signifié* neměnilo nic, a jako by tedy o znak nešlo. Implicitní *signifié* těchto výpovědí obsažených v módních časopisech, výroků chápaných jako *signifianty*, však Barthes spatřuje ve statusu „à la mode“, připsaném redakcí dotčeným oděvům.¹²

Jakým způsobem by bylo možné jako znak pojímat pohlednici, či přesněji řečeno pohlednici z doby konce 19. a první poloviny 20. století, tedy období, které je v současných albech starých pohlednic zastoupeno nejhojněji? Obdobně jako u Barthesových výpovědí z módních časopisů jde o projevy komunikačního jednání mezi vysílatelem a příjemcem sdělení. U Barthesa je vysílatelem sděle-

9 Srov. ZBYNĚK FÍŠER, *Překlad jako kreativní proces. Teorie a praxe funkcionalistického překládání*, Brno 2009, s. 101.

10 ROLAND BARTHES, *Système de la mode*, Paris 1967, s. 31.

11 R. BARTHES, *Système de la mode*, s. 36.

12 R. BARTHES, *Système de la mode*, s. 33.

ní redakce časopisu a příjemcem čtenářka časopisu – kdo však obsadí tyto role v případě starých pohlednic?

Je zřejmé, že obraz zde bude komplikovanější, neboť primární komunikační situace jsou zde dvě. Předně se vydavatel snaží nabízenou pohlednicí oslovit zákazníka, aby si ji zakoupil. V této komunikační situaci je vysílatelem sdělení vydavatel, příjemcem sdělení eventuální kupující a sdělení má povahu reklamy, kdy pohlednice dělá svým ikonografickým obsahem a grafickým zpracováním reklamu sama sobě, aniž by byly v zásadě třeba další reklamní nosiče, jako například obal. Posléze však ten, kdo si pohlednici koupil, může (avšak nemusí) vytvořit druhou komunikační situaci tím, že pohlednici někomu pošle poštou a může (avšak opět nemusí) na ni připsat nějaké vlastní sdělení.

Přitom ale tato druhá komunikační situace je implicitně obsažena již v situaci první, neboť ikonografické a grafické řešení pohlednice není diktováno výlučně zacílením na vkus kupujícího, nýbrž vychází výrazně vstříc také předpokládanému praktickému užití pohlednice: na lícové straně je ponechán volný prostor pro vepsání vzkazu (ten bylo v Rakousku-Uhersku dovoleno psát na rubovou stranu až od roku 1904)¹³ a zároveň jsou velmi často předtíštěny různé formulace nesusící fatickou funkcí („Gruß aus...“ apod.). Mimo to je ikonografická motivika volena tak, aby byla pro dotčenou lokalitu nějakým způsobem reprezentativní. Zajisté bylo možné si pohlednici koupit a neodeslanou si ji ponechat (to jistě činila řada sběratelů¹⁴), avšak vydavatel ji předpřipravil pro užití jiné, užití coby vehikulum osobního sdělení odesílatele adresátovi. Toto je třeba považovat za primární funkční určení pohlednice, které v každém jednotlivém případě předurčuje konkrétní grafické zpracování.

Ze sémiotického hlediska bychom mohli říci, že není-li pohlednice užita tímto primárním způsobem, tj. pokud si ji někdo nepopsanou a neprošlou poštou zařadí do sbírky, je její fungování coby znaku poměrně jednoduché. *Signifiant* je ikonografické zobrazení nějaké lokality nebo jejího dílčího fragmentu, často doplněné o písemné pojmenování zobrazeného. *Signifié* je pak idea konkrétní lokality samotné. Z pohledu triadického rozlišení typů znaku podle vztahu mezi *signifiantem* a *signifié* by šlo v dominantní míře o ikon (přenos významu na základě podobnosti – fotografie se podobá fotografovanému objektu), v menší míře v případě písemného pojmenování o symbol (přenos významu na základě konvence).

13 ROMAN KARPAŠ a kol., *Kouzlo starých pohlednic Liberecka*, Liberec 1997, s. 6.

14 R. KARPAŠ a kol., *Kouzlo starých pohlednic Liberecka*, s. 65.

Nese-li však pohlednice vedle své obrazové složky také písemné sdělení odesílatele adresátovi, stává se ikonická a potažmo symbolická složka z provenience vydavatele pouze jakýmsi substrátem, na jehož pozadí toto sdělení vyniká, resp. kterým je v jedné ze svých složek aktualizováno. Osobní vnos odesílatele je pak třeba považovat v celé struktuře *signifiantu* za hlavní složku, za jakési jádro. Všimněme si přitom, že ve „zlaté éře pohlednice“ bylo toto osobní sdělení často velmi rudimentární, kdy v některých případech obsahovalo pouze podpis odesílatele, v jiných podpis a datum, jindy k předtištěnému „Gruß aus...“ odesílatel dopsal ještě sloveso „sendet“ a již se podepsal apod. Rozvitější sdělení se také objevovala, nelze však říci, že by byla normou.

Jaká je podstata sdělení, jehož vehikulem je pohlednice s fotografií a názvem nějakého místa, doplněná podpisem odesílatele a datací, kterou mohl provést on sám vedle podpisu, každopádně ji však zároveň provedla také pošta na svém razítku? Domnívám se, že v takové komunikační situaci se za všech okolností sděluje minimální obsah „já jsem teď zde“, tedy odesílatel adresátovi zprostředkovává své *origo* (průsečík osobní, časové a prostorové deiktické osy).¹⁵ V případě dalších sémantických obsahů zahrnutých v odesílatelově textu, které nějak rozvíjejí tuto základní informaci, lze celkový obsah vyjádřit jako „já jsem teď zde a takto“.

Pohlednice nahlížená jako znak v takovém případě opatření osobním vpisem a odesláním, kdy je naplněno její funkční určení, tedy předpoklad, s nímž byla vyrobena, má *signifié*, k jehož vyjádření bych si vypomohl němčinou – v prvním případě by šlo o odesílatelovo „Jetzt- und Dasein“, ve druhém případě o „Jetzt-, Da- und Sosein“. Již z toho je zřejmé, že vztah mezi *signifiantem* a *signifié* je z podstatné části závislý na logické souvislosti a denotát nelze interpretovat bez znalosti situačního kontextu: adresát především musí vědět, kdo je to onen „Karl“, který mu posílá pozdrav z Jablonce nad Nisou, a v případě složky „Sosein“ asi také musí vědět nebo mít možnost pochopit, proč se odesílatel v dané lokalitě nachází.

Osobní vpis odesílatele tedy vnáší do vztahu mezi *signifiantem* a *signifié* indexikalitu. Na tento osobní vpis je vázána složka „já“ obsažená v *signifié*, jejíž denotát (o koho jde) vyvodí adresát ze situačního kontextu (ví, že Karl je obchodník a je stále na cestách). Ostatní složky *signifié*, tedy „kde“, „kdy“ a případně „jak“, lze chápat jako novou, resp. aktuální informaci, kterou mu o sobě odesílatel sděluje. V termínech funkční perspektivy větné by „já“ bylo téma a ostatní tři složky *signifié* by spadaly do rematické části výpovědi. A především složku „kde“ sděluje

15 Srov. TOMÁŠ SAMEK, *Table země je naše. Český a německý veřejný prostor v deiktické perspektivě*, Pardubice 2016, s. 50–52.

odesílatel implicitně: prostě tím, že své sdělení vepsal na pohlednici nesoucí jistou vizuální reprezentaci a případně její předtíštěný slovní popis. Nemusí tedy uvádět výslovně „zdravím Tě z Jablonce“ – stačí „zdravím Tě“, a odkud tak činí, za něj dopoví kontext. Lze tedy říci, že indexikální vztah, logické poukázání něčeho na něco, zde nefunguje pouze mezi *signifiantem* a *signifié*, ale také v rámci *signifiantu* mezi jeho jednotlivými složkami.

Shrňme tedy, že pohlednici prošlou poštou, naplňující tedy své funkční určení, zde budeme chápat jako znak, jehož *signifiant* má komplexní strukturu, v jejímž jádru stojí osobní vpis odesílatele, aktualizovaný však velmi podstatně předpřipravenou ikonografickou složkou z proveniencie vydavatele, která znázorňuje odesílatelovu prostorovou situovanost. Jádro *signifiantu* je aktualizováno také ukotvením na časové ose, které může provést odesílatel sám, vždy je však provede (také) pošta, a případně rovněž nějakým kvalitativním určením, které opět provede odesílatel. *Signifié* je tedy *origo* odesílatele, tzn. jeho „teď- a zdebyť“, případně „teď-, zde- a takbyť“. Z pohledu triadického rozlišení typů znaku se zde tedy spojuje ikon, index i symbol, kdy nejsilnější je ale složka indexikální.

Studovaný korpus

Návštěvník liberecké krajské knihovny, který se zastaví u regálu s regionálním fondem a podrobněji si prohlédne jednotlivé tituly zařazené zde ve volném výběru, si nemůže nevšimnout, že výraznou část knižní produkce posledních dekad týkající se jednotlivých měst, obcí či oblastí Libereckého kraje představují publikace reprodukcí starých pohlednic. V katalogu knihovny jsem našel 33 takových publikací,¹⁶ kdy se jedná o práce z let 1996–2017. Některé vyšly v několika vydáních.

Rozhodl jsem se, že jazykový režim a autorský narativ těchto publikací budu analyzovat na korpusu, který bude sestávat z položek o počtu přesahujícím třetinu počtu všech těchto publikací týkajících se lokalit Libereckého kraje. Z 33 titulů jsem tedy zvolil 12, a to tak, aby nešlo o publikace specificky tematicky zaměřené (železnice, staré hospody apod.), nýbrž definované čistě místopisně;

16 K tomuto počtu jsem dospěl tím způsobem, že jsem v on-line katalogu knihovny Krajské vědecké knihovny v Liberci zadal vyhledávání podle klíčových slov „historické pohlednice“ a hledání omezil na typ dokumentu „knihy“. Ze 157 výsledků tohoto hledání jsem vyloučil ty, které se ani zčásti netýkají lokalit na území dnešního Libereckého kraje. Takto jsem získal množinu 31 titulů. Zbylé dva tituly jsou sice v katalogu popsány klíčovými slovy „pohlednice“ (bez přívlastku), resp. „fotografické publikace“, avšak jsou k dispozici ve volném výběru v regálu s regionálním fondem společně s ostatními, od nichž se svou povahou nijak neliší.

aby se publikace v korpusu týkaly především dříve německojazyčných oblastí a aby byl mezi nimi topografický rozptyl; aby byl mezi nimi také rozptyl časový, pokud jde o rok vydání; aby byla přednostně zastoupena nakladatelství a autoři, kteří se na tento typ publikací nějakým způsobem specializují a vydali jich vícero.

Poslední z uvedených kritérií vnímám jako důležité proto, že v Libereckém kraji lze rozpoznat několik v té či oné míře distinktivních přístupů k tomu, jak alba starých pohlednic koncipovat, vázaných na konkrétní autorsko-editorické osobnosti – řekněme několik „škol“. Vlivné je pojetí Romana Karpaše, libereckého vydavatele a badatele, který v roce 1997 s kolektivem spolupracovníků vydal průlomovou práci *Kouzlo starých pohlednic Liberecka*, průkopnický počín, který ve zdejšímu regionu v podstatných rysech ustavil celý žánr. V dalších letech Karpaš ve svém Nakladatelství 555 (později Knihy 555) přímo připravil či inicioval alba topograficky zaměřená na jiné lokality kraje, kdy jistým poznávacím znamením autorské vrstvy těchto prací bývá košatější individuální styl tu s prvky humoru, tu ironie, tu impresionistické poetiky. Naproti tomu knihy z produkce hostivického nakladatelství Petra Prášila (nyní s názvem Baron) se vyznačují autorským stylem i výběrem prvků faktografie klasičtějšího ražení. S radikálně odlišným pojetím přišel v roce 2010 sběratel Egon Wiener, který v řadě publikací vydaných od té doby využívá staré pohlednice převážně jako ilustrace dotvářející atmosféru ke svým pamětnickým naracím.

Výsledné složení korpusu je následující (v chronologickém řazení od nejmladších publikací k nejstarším):

autor	název	rok vydání	nakladatel, místo vydání	zkrácený název ¹⁷
Wiener, Egon	<i>Hrádek nad Nisou. Od Lužických hor k Lužické Nise. Příběhy, fejetony a dobové pohlednice</i>	2014	Vega-L, Nymburk	<i>Hrádek n. N.</i>
Kovařík, Jaroslav a kol.	<i>Ralsko na starých pohlednicích</i>	2014	Baron, Hostivice	<i>Ralsko</i>
Wiener, Egon	<i>Egonovy pohledy a pohlednice 4</i>	2010	Vega-L, Nymburk	<i>Egonovy pohledy</i>
Dulík, Stanislav a kol.	<i>Doksy a okolí na starých pohlednicích</i>	2009	Baron, Hostivice	<i>Doksy</i>
Dulík, Stanislav a kol.	<i>Dubá a okolí na starých pohlednicích (2. vydání)</i>	2009	Baron, Hostivice	<i>Dubá</i>

17 Pod názvem v tomto sloupci k publikacím odkazují v dalším průběhu studie (v hlavním textu i poznámkovém aparátu).

autor	název	rok vydání	nakladatel, místo vydání	zkrácený název
Nevrlý, Miloslav a kol.	<i>Album starých pohlednic – Frydlantsko</i>	2009	Knihy 555, Liberec	<i>Frydlantsko</i>
Jindra, Vladislav a kol.	<i>Nový Bor na starých pohlednicích a fotografiích (2. vydání)</i>	2007	M. Sobotová, Česká Lípa	<i>Nový Bor</i>
Jindra, Vladislav a kol.	<i>Historické panství Sloup v Čechách na starých pohledech a fotografiích</i>	2006	Jiša, Radvanec	<i>Sloup</i>
Výdra, František a kol.	<i>Hrádecko – Chrastavsko na starých pohlednicích</i>	2005	P. Prášil, Hostivice	<i>Hrádecko – Chrastavsko</i>
Karpaš, Roman a kol.	<i>Album starých pohlednic Lužických hor a Ještědu</i>	2000	Nakladatelství 555, Liberec	<i>Luž. bory a Ještěd</i>
Kurtin, Petr a kol.	<i>Album starých pohlednic Jizerských hor</i>	1998	Nakladatelství 555, Liberec	<i>Jizerské bory</i>
Karpaš, Roman a kol.	<i>Kouzlo starých pohlednic Liberecka</i>	1997	Nakladatelství 555, Liberec	<i>Liberecko</i>

Metoda

Již zběžným pohledem do publikací, které tvoří studovaný korpus, lze zjistit, že vykazují řadu shodných prvků. Vždy jsou uvedeny kapitolou (většinou se jmenuje „Úvod“, někdy však také „Popis regionu“), v níž mohou být vysvětleny motivace vzniku publikace, bývá zde obsaženo topografické vymezení dotčené oblasti a v polovině položek korpusu také její stručné dějiny. Poté následuje několik set stran reprodukcí starých pohlednic, organizovaných většinou do podkapitol podle topografického principu. Podkapitoly jsou většinou opět uvozeny kratším souhrnným textem. Každá reprodukce – ojedinele dvojice či trojice reprodukcí souhrnně – je předmětem editorského komentáře buď pouze v češtině, nebo paralelně v češtině a němčině, který se na stránce nachází bezprostředně vedle ní.

Úvodní text či texty, úvody jednotlivých podkapitol a popisky k jednotlivým reprodukcím tak představují tři hlavní textové složky, které do publikace vnesli jejich autoři-editori¹⁸ (autorství těchto textů může být různé, například v úvodních pasážích se může objevit dílčí text zástupce soudobé samosprávy; v případech více editorů většinou nelze rozlišit, který z nich je autorsky odpovědný za kterou složku textu atd.). Vedle toho však – opět již při zběžném listování – receptora¹⁹

18 Toto zdvojené označení tvůrců alb starých pohlednic používám v následujícím textu z důvodu jejich duální role nejčastěji.

19 Používám tento obecnější pojem místo sémanticky příliš úzkého „čtenář“.

nemůže neupoutat, že psaný text se objevuje také na řadě samotných reproduko-
vaných pohlednic: ať již z provenience jejich vydavatele, nebo odesilatele.

Jsou zde tedy dva, resp. tři režimy textuality (autorsko-editorský, vydavatelský, odesilatel-
ský) a zároveň dva režimy jazykové: český a německý. Ve své analýze se
obecně zaměřím na podobu obou jazykových režimů v těchto publikacích a na
editorský režim textuality, tedy autorského narativu jejich tvůrců (jejichž role je
dvojí a zahrnuje v sobě jak vnos editorský, tedy samotnou tu skutečnost, že jis-
tou množinou pramenů předkládají v knižní podobě veřejnosti, tak vnos autorský,
kam podle mého názoru spadá vše ostatní: v podstatě i výběr prvků množiny
zpřístupňovaných pramenů a určení jejich organizace, zajisté však sepsání po-
pisků k reprodukcím a úvodů k celým publikacím nebo dílčím podkapitolám).

K analýze jazykového režimu jednotlivých položek korpusu využiji spíše kvan-
titativní metody, kdy se zaměřím na to, v jakém poměru se na reprodukcích
pohlednic vyskytuje čeština a němčina, v jakém poměru se na reprodukcích ob-
jevuje tištěný a rukou psaný text a v jakém poměru je v případě němčiny užito na
pohlednicích humanistické a kurentní písmo. Takto položenými otázkami budu
usilovat – velmi zjednodušeně řečeno – o odpověď na to, jakou povahu měl svět,
v němž byla situována individuální *origa*, která byla reprodukovánými pohledni-
cemi v době jejich vzniku signifikována.

Pokud jde o autorský narativ, zde budu postupovat spíše kvalitativní metodou.
V úvodních pasážích položek korpusu si budu všimnout toho, jakým způsobem je
motivován *raison d'être* dotčené publikace a jak je odůvodněna volba topogra-
fického záběru: Co dělá z tohoto kusu země samostatně vyčlenitelnou entitu?
Má nějakou specifickou identitu, specifickou distinktivní historii? Popisky k jed-
notlivým reprodukcím a úvody podkapitol budu analyzovat pouze výběrově, ve
třetině položek korpusu, kde mě bude zajímat především to, jaké prvky obsahují
popisky k jednotlivým reprodukcím (co vše editoři komentují, a co naopak příliš
nekomentují) a z jakých pramenů pochází poznání, které se v popiscích odráží:
zda pouze z reprodukce samotné, nebo i z jiných pramenů (tj. jaká je „přidaná
hodnota“ popisku).

Nakonec propojím zjištění k oběma těmto režimům s pojetím pohlednice
jako znaku, které jsem již představil, a pokusím se nabídnout jiný pohled na
vypovídací hodnotu starých pohlednic coby seriálně využitých historických pra-
menů.

Jazykový režim položek korpusu

Moje analýza jazykového režimu studovaných publikací vychází z předpokladu,
že receptor, který vnímá obsah takové publikace (toto vnímání může vykazovat

různou míru zaostření pozornosti – od pečlivého prohlížení všech reprodukcí a četby všech popisků přes prohlížení reprodukcí bez četby popisků až po letmé listování), vnímá ikonografický obsah reprodukcí v jednotě s jejich obsahem písemným: všímá si, že na řadě z předkládaných starých pohlednic je vytištěn nebo rukou napsán nějaký text.

Receptor v případě znalosti zobrazené lokality provádí mentální operaci, při níž se snaží zobrazená místa ztotožnit s těmi, která zná z vlastní současné zkušenosti. Tuto operaci bychom mohli nazvat (pře)čtením či (roz)luštěním obrazové informace. Součástí mého předpokladu je také to, že stejně jako se receptor snaží přečíst či přeložit si tuto obrazovou informaci, snaží se, byť podvědomě, z prosté zvědavosti a zajisté jako součást svých jazykových a paleografických kompetencí, přečíst či rozluštit na reprodukované pohlednici také informaci textovou.

Pokud receptor zobrazenou lokalitu nezná, nerozpoznává z vlastní zkušenosti zobrazení prvků světa na reprodukováných pohlednicích, zůstává jedinou složkou vnímané reprodukce, kterou si případně může „přečíst“, tj. skrze znakovou strukturu, kterou ovládá, nahlédnout nějaký srozumitelný obsah, složka textová.

Je-li na reprodukci pohlednice český text, a to předtištěný vydavatelem pohlednice, nemá s tím současný český receptor žádný problém. Pokud je na ní česky něco připsáno rukou, záleží na rukopisu pisatele a jeho čitelnosti z pohledu dnešní české veřejnosti. V případech, kdy rukopisný text čitelný je, umožní poznat drobný fragment z každodenního života neznámého člověka přibližně před sto lety: „Čtění slečno! jsem s dětma na výletě, líbí se nám, je zde moc krásně. Vzpomíná a zdraví Vás Vaše přítelka Emilie. Těž poručení na slečny.“²⁰

Tato krátká česká rukopisná sdělení formou písma i svými formulacemi konotují jakési obecné „starodávno“, a mohou tedy v receptorovi vzbudit subjektivní příjemné pocity spojené s různými odstíny různě idealizovaných představ o minulosti, a z toho vyplývající pozitivní ztotožnění se s obsahem reprodukce (srov. níže o nostalgii a idealizaci). Obecně: receptor v takovém případě silně vnímá osobní aktualizaci předpřipraveného artefaktu a reprodukované pohlednici rozumí ve všech složkách původního *signifíé*. Celkově si ji tak interpretuje jako něco „domácího“, „svého“, „necizího“.

V případě, že je na reprodukci pohlednice obsažen text v německém jazyce, a to předtištěný vydavatelem, bude již míra vzhledu do *signifíé* takového jazykového znaku u dnešních českých receptorů řádově nižší. Kdo se někdy němčinu učil, bude patrně rozumět stále se opakujícím základním výrazům, jako jsou vedle již uváděného „Gruß aus...“ například výrazy „Sommerfrische“, „Totalansicht“,

„Blick auf...“ –, anebo jejich význam při souvislejší recepci publikace vzhledem k repetitivní povaze těchto sdělení po nějaké chvíli inferuje z kontextu. *Signifié* německých místních názvů, které se na pohlednicích objevují, receptor porozumí díky editorským popiskům k reprodukcím. Důležité zde však je, že až na velmi nepočtené výjimky bývají tyto předtištěné údaje vysázeny v humanistickém písmu, a jsou tedy pro současného českého receptora ne-li srozumitelné, tedy alespoň čitelné. Byť by receptor nedokázal interpretovat jejich význam, dovedl by s jistou mírou přibližnosti realizovat jejich zvukovou podobu.

Nejmenší míra průhlednosti vztahu mezi *signifiantem* a *signifié* jazykových znaků obsažených na reprodukcích starých pohlednic nastává pro současného českého receptora jejich alb v případě rukopisných textů z provenience odesílatelů, napsaných německy v kurentu. Spatří-li běžný český receptor alba starých pohlednic reprodukci pohlednice popsané tímto písmem, zajisté rozpozná, že jde o nějaký prostředek signifikace, že má co do činění se *signifiantem* nějakého jazykového sdělení, ale cesta k *signifié* mu bude i při běžné znalosti němčiny uzavřena. Nebude schopen ani přibližně realizovat zvukovou podobu zapsaného textu. Pakliže rukou psaný český text mu může konotovat cosi jako blízkost, takovýto jazykový znak, z něž může vyvodit pouze to, že zde kdysi došlo k nějakému lokučnímu aktu, mu naopak bude konotovat nesrozumitelnost, neproniknutelnost, cizost, ano „exotičnost“, definovanou nikoli snad synchronně a geograficky, jak by tomu bylo třeba v případě arabského či japonského písma, ale diachronně – a stejně jako v případě arabského a japonského písma kulturně.

Na tomto pozadí nyní nahlédneme, v jakém poměru je jednotlivým jazykovým a paleografickým variantám písemných složek reprodukováných pohlednic receptor jejich alb exponován. Ve studovaném korpusu jsem provedl statistiku distribuce těchto jazykově-paleografických režimů podle následujících kategorií:

- a) němčina z provenience vydavatele – kurent
- b) němčina z provenience vydavatele – humanistické písmo
- c) němčina z provenience odesílatele – kurent
- d) němčina z provenience odesílatele – humanistické písmo
- e) čeština z provenience vydavatele
- f) čeština z provenience odesílatele
- g) bez písemné složky z provenience vydavatele nebo odesílatele

Pokud se na některé reprodukci pohlednice vyskytlo několik režimů zároveň, započítal jsem výskyt kombinace dotčených kategorií. V následující tabulce (s. 258) uvádím pro každou publikaci nejprve v prvním řádku absolutní počet reprodukcí

spadajících do jednotlivých kategorií či jejich kombinací, ve druhém řádku procentní zastoupení dané kategorie nebo kombinace kategorií v publikaci.

Relativně nejvíce reprodukcí pohlednic bez jakékoli písemné složky se tedy ve studovaném korpusu objevuje v knize *Nový Bor* (41 %), nejméně v knize *Hrádek nad Nisou* (6,72 %), průměrně jsou v položkách korpusu zastoupeny v poměru 18,53 %. Ve všech publikacích v korpusu tak většina reprodukováných pohlednic nese nějakou písemnou složku. Přitom však výrazně převažuje písemné sdělení z provenience vydavatele. Podíl pohlednic, na nichž se vyskytuje (také) text z provenience vydavatele, dosahuje v položkách korpusu průměrné hodnoty 80,4 %. Oproti tomu podíl pohlednic, na nichž se vyskytuje (také) text z provenience odesílatele, dosahuje v položkách korpusu průměrné hodnoty 16,88 %.

Zde je však třeba připomenout, že od roku 1904, který spadá do první poloviny „zlatého věku pohlednic“²¹ (1898–1914), bylo v Rakousku-Uhersku povoleno psát osobní sdělení také na rubovou stranu pohlednice – a ty v albech starých pohlednic reprodukovány nejsou. Nelze tedy rozlišit, které z reprodukováných pohlednic vznikly po roce 1904, na nichž není odesílatelem popsána lícová strana, vůbec neprošly poštou a které jsou odesílatelem popsány na straně rubové. Lze mít za to, že řada reprodukováných pohlednic z doby po roce 1904 ve skutečnosti osobní sdělení nese, jen není receptorovi současných alb starých pohlednic zpřístupněno. Je tedy třeba upřesnit, že můžeme zkoumat pouze expozici receptora těchto alb jazykovému režimu jejich lícových stran, a zároveň připojit poznámku, že metoda reprodukování pouze lícových stran je pro tento historiografický žánr velmi symptomatická.

Němčina z provenience vydavatele v obou grafických systémech se nejčastěji vyskytuje v knize *Jizerské hory* (88,14 %), nejméně často v knize *Nový Bor* (56,97 %), průměrně v položkách korpusu v poměru 77,02 %; vždy se tedy objevuje na nadpoloviční části reprodukováných pohlednic. Čeština z provenience vydavatele je nejčastější v knize *Egonovy pohledy* (12,1 %), nejméně častá v knize *Frydlantsko* (0,32 %), průměrně v položkách korpusu v poměru 4 %. Německé texty psané odesílatelem v kurentu jsou nejčastější v knize *Egonovy pohledy* (22,58 %), nejméně časté v knize *Frydlantsko* (0 %), průměrně se v položkách korpusu objevují v poměru 11,58 %. Německé texty psané odesílatelem v humanistickém písmu jsou opět nejčastější v knize *Egonovy pohledy* (12,1 %), nejméně časté opět v knize *Frydlantsko* (0 %), průměrně v položkách korpusu v poměru 6,08 %. České texty z provenience odesílatele jsou nejčastější

číslo sloupce	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
	celkem	a	b	c	d	e	f	g	b+c	b+c+d	b+d	b+c	b+f	e+f	jiné
<i>Nový Bor</i> abs.	251	0	100	0	0	3	0	103	14	16	3	2	8	0	2
<i>Nový Bor</i> %		0	39,84	0	0	1,2	0	41	5,58	6,37	1,2	0,8	3,19	0	0,8
<i>Sloup</i> abs.	252	0	152	2	0	1	2	33	39	8	6	0	9	0	0
<i>Sloup</i> %		0	60,32	0,79	0	0,4	0,79	13,1	15,5	3,17	2,38	0	3,57	0	0
<i>Liberecko</i> abs.	405	0	229	6	1	18	2	60	47	6	5	5	17	7	2
<i>Liberecko</i> %		0	56,54	1,48	0,25	4,44	0,49	14,8	11,6	1,48	1,23	1,23	4,2	1,73	0,49
<i>Hrádecko-Cbr.</i> abs.	502	5	291	0	0	6	0	67	52	42	9	1	24	0	5
<i>Hrádecko-Cbr.</i> %		1	57,97	0	0	1,2	0	13,3	10,4	8,37	1,79	0,2	4,78	0	1
<i>Luž. hory a Jesí.</i> abs.	303	0	211	0	0	15	0	30	19	15	5	1	3	2	2
<i>Luž. hory a Jesí.</i> %		0	69,64	0	0	4,95	0	9,9	6,27	4,95	1,65	0,33	0,99	0,66	0,66
<i>Ralsko</i> abs.	368	8	224	0	0	3	0	95	15	9	5	0	9	0	0
<i>Ralsko</i> %		2,17	60,87	0	0	0,82	0	25,8	4,08	2,45	1,36	0	2,45	0	0
<i>Eg. pobletý</i> abs.	124	1	56	0	0	13	0	9	21	7	8	0	6	2	1
<i>Eg. pobletý</i> %		0,81	45,16	0	0	10,5	0	7,26	16,9	5,65	6,45	0	4,84	1,61	0,81
<i>Hrádek n. N.</i> abs.	119	0	58	0	0	3	0	8	18	8	4	1	15	0	4
<i>Hrádek n. N.</i> %		0	48,74	0	0	2,52	0	6,72	15,1	6,72	3,36	0,84	12,6	0	3,36
<i>Frydlantsko</i> abs.	311	3	261	0	0	1	0	46	0	0	0	0	0	0	0
<i>Frydlantsko</i> %		0,96	83,92	0	0	0,32	0	14,8	0	0	0	0	0	0	0
<i>Dolky</i> abs.	362	0	178	0	1	13	2	127	21	2	3	4	8	3	0
<i>Dolky</i> %		0	49,17	0	0,28	3,59	0,55	35,1	5,8	0,55	0,83	1,1	2,21	0,83	0
<i>Jizerské hory</i> abs.	295	6	223	0	0	7	0	28	8	12	2	7	2	0	0
<i>Jizerské hory</i> %		2,03	75,59	0	0	2,37	0	9,49	2,71	4,07	0,68	2,37	0,68	0	0
<i>Dubá</i> abs.	352	0	165	0	0	12	2	109	15	21	6	2	18	0	2
<i>Dubá</i> %		0	46,88	0	0	3,41	0,57	31	4,26	5,97	1,7	0,57	5,11	0	0,57

v knize *Hrádek nad Nisou* (12,6 %), nejméně časté opět v knize *Frydlantsko* (0 %), průměrně se v položkách korpusu objevují v poměru 4,32 %. Zdá se tedy, že v případě poslední jmenované publikace bylo nezařazovat pohlednice popsané odesilatelé v jakémkoli jazyce a písmu ze strany jejich editorů cílenou snahou. Naopak nejvíce reprodukcí pohlednic s rukopisným textem odesilatele se objevuje v knize *Egonovy pohledy* (34,45 %).

Nakonec uvedme, že němčina (v jakékoli provenienci a grafickém systému) se na reprodukováných pohlednicích vyskytuje nejčastěji v knize *Jizerské hory* (88,14 %), nejméně často v knize *Nový Bor* (56,97 %), vždy tedy v nadpoloviční části reprodukcí a průměrně v položkách korpusu v poměru 77,26 %. Čeština se bez ohledu na provenienci vyskytuje nejčastěji na reprodukcích v knize *Egonovy pohledy* (16,94 %), nejméně často v knize *Frydlantsko* (0,32 %), průměrně v položkách korpusu v poměru 7,92 %. Případy reprodukováných pohlednic, na nichž se potkávají oba jazyky – bez ohledu na to, který z proveniencí koho a v jakém grafickém systému –, jsou nejčastější v knize *Hrádek nad Nisou* (13,45 %), nejméně časté v knize *Frydlantsko* (0 %), průměrně se v položkách korpusu vyskytují v poměru 4,34 %.

K tomu je třeba připojit důležitou poznámku, že vedle textu z proveniencí vydavatele či pisatele se na jisté části reprodukováných pohlednic ve všech položkách korpusu objevuje také text, který tvoří součást zobrazené reality – jde o různé nápisy na fasádách budov, na pomnících, reklamních plochách na veřejných prostranstvích apod. Tuto textualitu moje analýza nepodchycuje, i zde je však převaha němčiny nad češtinou zcela evidentní, kdy poměr zastoupení obou jazyků je podle mého odhadu ve prospěch němčiny vychýlen ještě silněji než v případě textuality vydavatelско-odesilatelské.

Z důvodu transparentnosti připojuji také tabulku, v níž jsou obsaženy součty procentních hodnot zastoupení jednotlivých kategorií, které uvádím v předchozích odstavcích (ve výše uvedené tabulce je toto zastoupení v některých případech rozpuštěno do čistých kategorií a zároveň do jejich kombinací na jednotlivých pohlednicích):

	a+b	e	d	c	f	a+b+e	c+d+f	a+b+c+d	e+f	oba jaz.
sloupce z 1. tabulky	1+2+8+9+ 10+11+12	5+11+13	4+9+10	3+8+9	6+12+13	1+2+5+8+9+ 10+11+12+13	3+4+6+8+ 9+12+13	1+2+3+4+8+ 9+10+11+12	5+6+11+ 12+13	11+12
<i>Nový Bor</i> %	56,97	1,99	7,57	11,95	3,19	58,17	15,14	56,9721	5,179	3,984
<i>Sloup</i> %	84,92	0,4	5,556	19,44	4,37	85,32	23,81	85,7143	4,762	3,571
<i>Liberecko</i> %	76,3	7,41	2,963	14,57	6,42	82,47	21,23	78,0247	12,1	5,432
<i>Hrádecko-Chr.</i> %	84,46	1,39	10,16	18,73	4,78	85,66	23,51	84,4622	6,175	4,98
<i>Luž. hory a Jesť.</i> %	83,83	5,94	6,601	11,22	1,65	89,44	12,87	83,8284	6,931	1,32
<i>Ralsko</i> %	73,37	0,82	3,804	6,522	2,45	74,18	8,967	73,3696	3,261	2,446
<i>Eg. pohledy</i> %	79,84	12,1	12,1	22,58	6,45	91,94	29,03	79,8387	16,94	4,839
<i>Hrádek n. N.</i> %	87,39	3,36	10,08	21,85	12,6	89,92	34,45	87,395	15,97	13,45
<i>Frydlantsko</i> %	84,89	0,32	0	0	0	85,21	0	84,8875	0,322	0
<i>Doksy</i> %	59,67	5,52	1,657	6,354	3,59	64,09	10,22	59,9448	8,287	3,315
<i>Jizerské hory</i> %	88,14	4,75	4,746	6,78	0,68	90,51	7,458	88,1356	5,424	3,051
<i>Dubá</i> %	64,49	3,98	7,67	10,23	5,68	67,9	15,91	64,4886	9,659	5,682

Jaká tedy vysvítá z pohledu na tyto dvě tabulky povaha světa, v němž byla situována *origa* pisatelů, kteří o sobě podávali svědectví prostřednictvím pohlednic reprodukováných ve studovaném korpusu? Byl to svět kulturně z převážné míry německý a v tomto svém charakteru poměrně uzavřený.

Němečtí odesílatelé preferovali pro zápis svého sdělení kurentní písmo, které pro soudobou českou veřejnost mohlo být sice srozumitelné, ta jím však ve svém jazyce nepsala, a jeho užití u německých pisatelů tak bylo kulturně distinktivní. Tato převaha kurentu u německých pisatelů byla ve skutečnosti ještě silnější než přibližně dvojnásobná, jak se jeví z tabulek, neboť v kombinaci kategorií b+c+d, tedy na pohlednicích, na kterých figuruje německý text z provenience vydavatele vysázený humanistickým písmem a německý text z provenience odesílatele napsaný v obou grafických systémech, je velmi často humanistickým písmem napsán pouze podpis, zatímco celý zbytek odesílatelova sdělení je v kurentu.

Kontakt obou jazyků na téže pohlednici nebyl příliš častý – v nějaké formě se průměrně ve všech položkách korpusu objevuje na 4,34 % reprodukcí. Zatímco téměř ve všech položkách korpusu lze dohledat řadu případů kombinace kategorií b+f, tedy reprodukce pohlednic s německým textem z provenience vydavatele, které nesou česky psané sdělení odesílatele, opačný případ jsem v celém studovaném korpusu objevil pouze jeden: v knize *Liberecko* je reprodukována jedna pohlednice s vydavatelským textem v češtině a odesílatelským v němčině, zapsaným humanistickým písmem.

Případů kombinace b+f je rovněž podstatně více než případů kombinace e+f i b+e, tedy častější případ byl ten, že český odesílatel zakoupil, popsal a odeslal pohlednici německou než českou, a také než to, že by k nějaké lokalitě mohl zakoupit pohlednici s dvojjazyčným textem z provenience vydavatele. A případů takových dvojjazyčných pohlednic bylo vždy méně než těch, kdy byla k dispozici pohlednice s pouze českým vydavatelským textem, což indikuje, že logika německé dominance, avšak také českého „menšinářství“ měla v Německých Čechách a později Sudetech – alespoň u vydavatelů pohlednic – větší sílu než logika transkulturní vzájemnosti.

Zatímco závěr o této relativní uzavřenosti a malé prostupnosti obou jazyko-vě-kulturních okruhů by bylo pravděpodobně možné na základě jiných typů pramenů falzifikovat (je například známo, že v pohraničí existovala četná národnostně smíšená manželství), v případě celkové dominance němčiny shledáváme, že v jazykovém režimu některých publikací, které jsou součástí korpusu, se pozoruhodným způsobem zrcadlí statistika obyvatelstva daných lokalit podle národností. Poměr mezi zastoupením němčiny (bez ohledu na provenienci a grafický systém) a zastoupením češtiny (bez ohledu na provenienci) je například na reprodukcích v publikaci *Liberecko* 84,5 % ku 15,5 % –, což se nápadně podobá

poměru zastoupení obou národností v soudním okrese Liberec podle sčítání z roku 1921: 83,49 % ku 16,18 %. Týž poměr v publikaci *Nový Bor* je 90,9 % ku 9,09 % – a podle sčítání lidu z roku 1921 v témž soudním okrese 91,01 % ku 8,91 %. V publikaci *Hrádecko a Chrastavsko*: 92,7 % ku 7,31 % a v soudním okrese Chrastava podle sčítání lidu z roku 1921: 91,34 % ku 8,62 %.²²

V dalších publikacích, jejichž teritoriálnímu rozsahu lze přibližně přiřadit rozsah někdejších soudních okresů, se již poměr neshoduje tak nápadně, přesto se však liší o pouhé jednotky procentních bodů. Nelze předpokládat, že by se tímto kritériem řídil vědomý editorský výběr reprodukováných pohlednic, a je tedy třeba mít naopak za to, že struktura množin dochovaných pohlednic bezděčně odráží realitu (sice sociálně konstruovanou, ale v nějaké míře objektivizovanou), doloženou i z jiných pramenů: většina obyvatelstva v těchto oblastech byla v různých poměrech německá, což se projevovalo také v komunikaci, jíž jsou tyto pohlednice odrazem. Na tomto základě je nyní třeba se ptát, jakým způsobem se se svým primárním materiálem, který má tyto vlastnosti, vypořádává současný historiografický žánr alba starých pohlednic.

Autorský narativ v položkách korpusu

Přikročme nyní k analýze toho, co jsem výše nazval editorským režimem textuality alb starých pohlednic. Půjde zde o to, jakým způsobem jejich autoři–editoři přistupují ke svému primárnímu materiálu, a obecněji o to, jaký smysl ve vydávání alb starých pohlednic spatřují.

Otázka po subjektivně vnímaném *raison d'être* historikova vlastního počínání je neoddělitelná od otázky metodologie historikovy práce: tím, že nějaký pramenný korpus nahlížím skrze nějakou analytickou mřížku (a to, co spatřuji, zápisem), projevuji zároveň přesvědčení, že tímto způsobem dosáhnu relevantního poznání nějakého výseku minulosti a že toto poznání má pro současnost nějaký smysl. Jan Horský v této souvislosti píše, že „každá metoda je nutně ve svých důsledcích selektivní, a znamená to rovněž, že se v ní projevuje autorovo pojetí povahy bytí“.²³ Jaroslav Marek vyjadřuje vztah mezi metodologií, metodou a faktem takto:

V historických vědách však pozorujeme víc než v kterých jiných, že metodologický postoj (pojetí skutečnosti promítnuté do hlavních zásad vědecké interpre-

22 Národnostní statistika převzata ze *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl*, Praha 1924, Část tabulková, s. 47.

23 LUCIE STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 26.

tace) vyvěrá ze stejných zdrojů jako postoj ke skutečnosti vůbec a že je motivován v poslední instanci světovým názorem, filozofickým přesvědčením a ideologickou tendencí. Tato motivace určuje i výběr a seřazení faktů v celku historického díla. Podle toho, jaká fakta jsou v něm uvedena a která nikoli, objevuje se minulá skutečnost v určitém zorném úhlu, dostává se jí určitého hodnocení; toto hodnocení ovlivňuje i stanovisko konzumenta historické produkce.²⁴

Motivovanost publikací, které tvoří studovaný korpus, lze nahlédnout nejzřejměji z jejich úvodních, potažmo závěrečných kapitol, v nichž autoři-editoři a případně i další osoby, které měly s vydáním knihy něco do činění, dávají najevo svůj postoj k žánru alb starých pohlednic jako celku a k uplatnění žánrového paradigmatu na konkrétní lokalitu, jehož výsledkem je uváděná kniha.

Je-li ve studovaných publikacích takovýto postoj verbalizován explicitně (tak je tomu v polovině položek studovaného korpusu), konstruují autoři své chápání významu těchto alb dílem kolem pojmu nostalgie, dílem kolem pojmu inspirace. Nostalgie se zde většinou neváže ke konkrétnímu městu či obci, ale ke „starým dobám“ všeobecně.²⁵ V knihách *Nový Bor a Hrádecko–Chrastavsko* je vztah současných obyvatel k místu, kde žijí, reflektován jako nesamozřejmý, (obtížně) konstruovaný, a zároveň zde prosvítá přesvědčení, že „nostalgie“, kterou může žánr alba starých pohlednic u receptorů vyvolat, resp. obecná idealistická představa o „starých dobrých časech“, kterou lze nasvítit konkrétní lokalitu, se může přetavit v produktivní impuls, který může posílit pozitivní identifikaci dnešních obyvatel s místem svého bydliště. Jde-li pak o inspiraci, má směřovat především k turistickému objevování dnešního stavu zobrazených lokalit, k pohybu v krajině a jejímu vnímání.²⁶ Obě linie explicitní motivace vzniku jednotlivých knih tak vyjadřují v zásadě stejný konečný cíl – podpořit pozitivní identifikaci receptora s lokalitou, kdy receptor je primárně chápán jako její dnešní obyvatel.

Ve druhé polovině publikací studovaného korpusu není jejich *raison d'être* vyjádřen explicitně – je však třeba mít za to, že se od první poloviny příliš lišit nebude. Stejně jako tam zde totiž úvodní kapitoly obsahují různě obsáhlá a různě pojatá líčení regionální minulosti a i zde se objevuje různými implicitními

24 JAROSLAV MAREK: *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992, s. 57.

25 *Liberecko*, s. 156; *Nový Bor*, s. 5; *Hrádecko–Chrastavsko*, s. 3–4, 275.

26 *Ralsko*, s. 3; *Frydlantsko*, s. 2; *Luž. hory a Ještěd*, s. 2. V předmluvě k posledně uvedené publikaci vyjadřuje Miloslav Nevrlý, klasik novodobé regionální literatury známý lyrizujícím stylem v трактовání přírody a krajiny, jak ji zakouší moderní subjekt, vlastními slovy to, co jsme výše viděli u Certeaua a Augého – podmínkou individuálního osmyslnění lokality (domov je cosi konstruovaného) je pohyb: „Ze zážitků, které nás při pátrání (a tápání!) inspirovaném starými obrazy budou provázet, můžeme čerpat po celý život a můžeme v nich objevit i kousek něčeho, čemu říkáme domov.“

způsoby sdělený názor, že možnost prohlédnout si zobrazení fyzické podoby nějaké lokality v minulosti je sama o sobě cenná a je nutno o ni usilovat.²⁷ A také v této množině prací se setkáváme s postulátem, že diachronní dimenze fyzické podoby životního prostoru je identitotvorná.²⁸

V této souvislosti je důležité nahlédnout, jak autoři-editori publikací korpusu zacházejí v úvodních pasážích, pokud v nich líčí dějiny daného regionu, s jeho německou minulostí. Publikací, v jejichž úvodcích je vývoj místních dějin nějak shrnut (v podobě alespoň velmi stručného genetického vylíčení o několika málo údajích, a ergo i letopočtech), je v korpusu šest, tedy opět polovina. Ve dvou z nich autoři téma národnostní skladby a jejích proměn a důsledků téměř zcela přecházejí, neboť výklad pojímají jako vylíčení správních dějin.²⁹ Naproti tomu autoři dalších tří publikací v úvodních kapitolách věnují otázce národnostního složení pozornost dosti výraznou a výklad komponují tak, aby daný region představili jako inherentně český, kdy dlouhé většinově německé období znamenalo v podstatě odcizení jeho esenci.³⁰ Výraznou výjimkou je v tomto ohledu předmluva Miloslava Nevrlého k publikaci *Frydlantsko*, nazvaná „Šťastné Frydlantsko“, kde je německým obyvatelům ve stručném líčení dějin regionu vymezeno důležité místo a objevují se i pod nehromadnými označeními „Němci“, „němečtí kolonisté“, a dokonce i „lidé“,³¹ což je slovo ve studovaném korpusu překvapivě vzácné.

Na tomto pozadí nyní nahlédněme, jakým způsobem autoři-editori komentují jednotlivé reprodukce pohlednic, jejichž jazykový režim, jak bylo ukázáno v předchozí podkapitole, naopak o německé stopě svědčí jako o velmi výrazné.

27 *Sloup*, s. 5.

28 *Dubá*, s. 5.

29 *Sloup*, s. 5; *Ralsko*, s. 3.

30 *Hrádecko–Chrastavsko*, s. 4–5; *Doksy*, s. 4–6; *Dubá*, s. 5–6. V posledně uvedené práci, jejímž autorem je Stanislav Dulík, se v tomto úvodním výkladu projevuje zajímavý diskurzivní vzorec: Němci jsou označeni hromadně, Češi individualizovaně: „Mnoho vesnic bylo [po třicetileté válce] zcela vylidněno, mnozí obyvatelé zahynuli, mnozí odešli z náboženských důvodů. Až do třicetileté války bylo celé území české, druhá kolonizace v 17. a 18. století s sebou přivedla převážně německé obyvatelstvo“. Po druhé světové válce došlo k nucenému odchodu „německý mluvícího obyvatelstva“, které nahradili „nově příchozí obyvatelé“ (zvyraznění JS). Tento patrně podvědomý způsob textového nakládání s oběma etniky není přítom autorovou specialitou – ve studovaném korpusu se objevuje i jinde. A třebaže nelze říci, že by tuto distinkci mezi „německým obyvatelstvem“ jako nerozlišenou masou a „českými obyvateli“ jako souhrnem individualit autoři publikací studovaného korpusu uplatňovali stoprocentně, přece jen se objevuje v takové míře, že ji lze považovat za reálnou tendenci.

31 *Frydlantsko*, s. 2.

Následující mikroanalýzu jsem provedl na třetinovém vzorku, konkrétně na publikacích *Liberecko*, *Sloup*, *Doksy* a *Frydlantsko*.

Popisky k reprodukcím v těchto publikacích jsou v drtivé většině koncipovány tak, že realitu, která je na reprodukováných pohlednicích zobrazena, toliko nepojmenovávají („zde vidíme chrám sv. Petra a Pavla“), nýbrž její zobrazení využívají jako příležitost k tomu, něco o ní sdělit („katolický chrám sv. Petra a Pavla v barokním slohu byl vysvěcen 29. června 1702“).³² Vztah mezi tím, co se sděluje a co je přímo fyzicky na pohlednici zobrazeno, přitom může být dost volný – velmi časté jsou případy, kdy jde spíše o komentář ke kontextu zobrazené reality než k ní samotné.³³ Místy je patrná rovněž taková narativní technika, kdy v některých sevřenějších tematických celcích je v popisích k reprodukcím vyprávěn primárně příběh daného celku, a segmentace do jednotlivých popisků tak v podstatě odpovídá segmentaci souvislého textu do odstavců. To, na jakou pohlednici zrovna „vyšel“ jaký popisek (tj. segment celkového příběhu), je pak spíše náhodné.

Základní volba, před kterou editor při koncepci konkrétního popisku stojí, tak nespočívá v tom, zda pouze popíše, co je na pohlednici vidět, anebo sdělí „i něco navíc“ – žánrové paradigma v podstatě vybízí ke druhé možnosti. Základní volba spočívá v tom, do jaké míry v komentáři abstrahuje od toho, co pohlednice fyzicky zobrazuje – a k verbalizaci jakých údajů jej buď konkrétní pohlednice, nebo její místo ve struktuře souvislejšího výkladu inspiruje. Anebo spíše, nahlédnuto z opačného konce: zda v koncepci popisku vyjde primárně „ex fonte“ (z pohlednice samotné), či ze své syntetizující představy o celku města nebo lokality.

První přístup lze ilustrovat na situacích, kdy popisek obsahuje nějaký údaj, k němuž editor dospěl pravděpodobně právě pohledem na ni – a pohlednice tak slouží jako primární pramen historického poznání. V publikaci *Doksy* autor tímto způsobem zjistil, kdy přibližně byly vysázeny nové stromky kolem mariánského sloupu a kdy uhynuly,³⁴ že v mokřadech kolem náspu železniční tratě si kolem roku 1910 hrávali místní chlapi,³⁵ nebo že střed obce Kruh byl kolem roku 1920 protkán složitou sítí cest.³⁶ Taktéž v publikaci *Liberecko* je z několika

32 *Sloup*, s. 70.

33 Přibližně v první třetině publikace *Liberecko*, jejíž ambicí je být zároveň i filokartistickou příručkou, jsou časté i ty případy, kdy komentář k reprodukci pohlednice představuje především komentář k jejím technickým, grafickým, tiskařským či vydavatelským aspektům.

34 *Doksy*, s. 40–41.

35 *Doksy*, s. 65.

36 *Doksy*, s. 127.

pohlednic vyvozen poznatek, proč, odkdy nebo dokdy něco ve městě bylo nějak.³⁷ Občas také realita zobrazená na pohlednici slouží editorovi k dataci pořízení záběru.³⁸

Opacný přístup je ale mnohem častější. Editor pojme reprodukci pohlednice jako příležitost uvést nějakou obecnější realii z dějin lokality. Takto může být v popisích k reprodukcím tematizováno téměř cokoli, rekurentně například stavební vývoj význačnějších zobrazených objektů, jména architektů a umělců, kteří jsou autory zobrazených staveb či děl, jména provozovatelů podniků, jež jsou na daných pohlednicích vyobrazeny (nejčastěji restaurace a hotely, ale i jiné), různé místní pověsti, dnešní využití zobrazených objektů či míst, vývoj místních názvů apod. Pramenem poznání mohou být nejrůznější jiné vlastivědné práce či prameny k místním dějinám, v drtivé většině případů nijak bibliograficky nespecifikované, popřípadě zkušenost vlastní či cizí, zprostředkovaná z doslechu.

Čerpání poznání z vlastní či ústně zprostředkované zkušenosti pak posouvá chronologickou referenci autorsko-editorického narativu směrem k současnosti – z komentářů tohoto typu uvedme například výroky jako „kolem roku 1980 byl postaven obchvat obce, který obchází zástavbu právě z této strany“ (součást popisku pohlednice z roku 1939, zobrazující celkový pohled na obec Ždírec od jihozápadu)³⁹ či „kostel a zejména jeho interiér byl značně poškozen při požáru v r. 1996“ (součást popisku pohlednice z roku 1926, zobrazující celkový pohled na obec Kruh).⁴⁰

Směrem k současnosti však tuto referenci posouvají i jiné prvky než přímo „výrokové“ či „sdělovací“. Zde jde především o navazování kontaktu s receptorem⁴¹ a v dané souvislosti o jeho speciální případ, způsob topografického situování. To je někdy prováděno pomocí orientačních bodů pojmenovaných označením z doby vzniku reprodukované pohlednice, většinou jsou však tato jsoucna sloužící orientaci pojmenována zároveň – a často výlučně – označením z doby vzniku knihy, což lze samozřejmě odůvodnit zacílením publikace na předpokládaného receptora, jímž je primárně dnešní obyvatel dané lokality. Zde se jedná především o názvy ulic a jiných veřejných prostorů. Někdy je takto pro usnadnění orientace

37 *Liberecko*, s. 33, 40, 80–81.

38 Například *Doksy*, s. 97, či *Liberecko*, s. 11.

39 *Doksy*, s. 211.

40 *Doksy*, s. 128.

41 To je nejvýraznější v publikaci *Liberecko*, kdy jde o formulace typu „najdete ji pár kroků nad železniční zastávkou“ (s. 9) či „těm, kdo nepoznají v dolním okénku Domov katolické mládeže, prozradíme, že se jedná o tzv. Charitu, dnešní dětské oddělení nemocnice na Husově třídě“ (s. 25).

dnešního receptora uvedeno také dnešní využití některého ze zobrazených objektů či míst: „ve své době nejvyhlášenější Schubertova cukrárna a kavárna. Dnes tu stojí Dům s pečovatelskou službou,⁴² „vzadu, přibližně v místech, kde mají nyní pavilon šimpanzi, vidíme nejstarší stavbu, úkryt pro srnky“.⁴³ Autor-editor těmito způsoby receptorovi lokalitu „překládá“ do jeho vlastních kategorií či termínů. Dává tak najevo své přesvědčení o diachronní esenci místa – a zároveň ho upevňuje také na straně receptora.

Dnešní využití konkrétních objektů je ale v popiscích k reprodukcím pohlednic uváděno také v situacích, kdy neslouží k orientaci receptora v prostoru města, nýbrž pouze „pro informaci“, „pro zajímavost“, jako „přirozená“ součást výkladu dějin města – jde například o výroky jako „pivovar skončil svoji staletou činnost roku 1948, pak zde byly sklady zeleniny a také sýrů, které tady ‚dozrávaly‘. Již opuštěné a zchátralé budovy dosud stojí,⁴⁴ „dětský domov z roku 1909, po válce zemědělský školní internát, dnes opuštěný“,⁴⁵ anebo pozitivněji laděné údaje jako „objekt dnes využívá Euroregionální gymnázium, specializované na výuku jazyků“,⁴⁶ či „po válce tu zde byla dlouho prodejna hraček a kočárek a před třemi lety tu firma Ada otevřela občerstvení a restauraci“.⁴⁷ V takových případech autor-editor projevuje přesvědčení o diachronní spojitosti místa definovaného nejenom topograficky, ale také antropologicky či sociálně.

Čím jsou popisky od zobrazené reality vzdálenější, tedy čím jsou kontextovější, encyklopedičtější, tím více získává ikonografická složka roli pouhé ilustrace samostojného autorského narativu. Je zde patrná korelace mezi nezávislostí tohoto narativu na konkrétních vyobrazeních na pohlednicích a tendencí dívat se na dějiny daného místa z perspektivy dneška a chápat je jako diachronně spojitě. Tento postoj lze popsat ještě obecněji: panuje zde tendence autora-editora chápat pohlednici nikoli jako statický pramen, který zachycuje podobu něčeho v nějakém okamžiku a v případě osobního vpisku odesílatele také jeho *origo* (z definice opět vázané na konkrétní okamžik), ale jako substrát, na který je třeba pohlížet způsobem analogickým rozšířené realitě, kdy „přidanou hodnotu“ tvoří údaje o tom, co zachycenému okamžiku předcházelo, co následovalo a jakým

42 *Stoup*, s. 82.

43 *Liberecko*, s. 35.

44 *Frydlantsko*, s. 10.

45 *Frydlantsko*, s. 11.

46 *Liberecko*, s. 20.

47 *Liberecko*, s. 82. V publikaci *Liberecko* se několik takových případů týká budov, v nichž v době vzniku publikace sídlily firmy, které vydání publikace sponzorovaly (Skloexport, s. 11; hotel Radnice; s. 90, televize Genus, s. 114). Zjevná specifická motivovanost uvádění těchto údajů však nic nemění na závěru tohoto odstavce.

způsobem si jednotlivé složky reprodukované pohlednice (obrazové či textové) stojí vůči autorem-editorem konstruovanému narativu o dějinách lokality. Tyto posledně uvedené údaje někdy přecházejí v jakýsi dialog s reprodukovanou pohlednicí, její kritiku či problematizaci a jsou cennou indikací toho, jak autor dějiny lokality chápe, pokud se to například nepokusil souhrnně vyjádřit v úvodu k publikaci.

Problematizace pohlednice se nejčastěji týká nerealistických aspektů ikonografie.⁴⁸ V případě speciálního typu fotografických montáží, zobrazujících notně nadnesenou představu o podobě nějakého místa v budoucnosti a kolem přelomu 19. a 20. století oblíbených, implicitně či explicitně hodnotí, do jaké míry se tato představa ve skutečnosti naplnila.⁴⁹ Tento bod zasluhuje bližší pozornost – zde se totiž projevuje snad nejvýrazněji, že autoři-editori alb starých pohlednic těžší legitimitu svého narativu do značné míry z toho, že se mohou díky své chronologické situovanosti vyslovit ke stavům následným zobrazenému okamžiku, a performují se tedy jako instance, která ví, jak něco je či bylo doopravdy (v opozici k vydavateli pohlednice nebo obecně době jejího vzniku). Celkový narativ, který je vůči minulosti konstruován, je prodchnut implicitním nárokem na jakousi silnější autoritu ve výkladu podstaty místa, než jakou by měl výklad nesený zobrazenými pohlednicemi: jsme tu po nich, ergo víme, jak to všechno dopadlo a co se s těmi místy stalo.

Tento druh finalistické legitimacy však autoři-editori zdaleka neuplatňují pouze při referování o fyzických aspektech reality. Poněkud implicitněji, avšak přesto nepřehlédnutelně, se projevuje také v rovině národnostně-ideologické, kdy autorský narativ pravidelně vychází z perspektivy národnostně české, z perspektivy (více či méně shovívavých) vítězů v dlouhém národnostním sváření. A jako by platilo, že čím více je tato perspektiva potlačena v úvodních, zastřešujících pasážích publikací, o to více proniká na povrch v komentářích k jednotlivým reprodukcím. Tu a tam se objevuje i v jinak relativně svěžích publikacích *Liberecko*, kde je například z německé trikolory na pohlednici z roku 1900 vyvozen obecný, implicitně odsudečný závěr o tom, že „Němci z pohraničí neopomněli žádnou příležitost demonstrovat svou sounáležitost s Říší“.⁵⁰ Nejvýrazněji se tato perspektiva projevuje v publikaci *Sloup*, jejíž autor-editor jako by měl z minulosti regionu před rokem 1945 pochopení pouze pro „apolitickou“ a pravidelně velmi idylickou každodennost, která se však začasť odehrávala v nevědomosti nad-

48 *Doksy*, s. 87; *Frydlantsko*, s. 61; *Liberecko*, s. 12, 21, 33–39.

49 Například *Frydlantsko*, s. 5, *Liberecko*, s. 38.

50 *Liberecko*, s. 52.

cházející katastrofy: „Nedělní odpoledne; mladí ve vodě, rodiny u restauračních stolků. Doba plná pohody tři roky před druhou světovou válkou,“⁵¹ „Letní provoz za slunečného dne u chaty v posledních letech první republiky,“⁵² případně již v kontextu katastrofy: „Ve mlýně jsou při detailním pohledu otevřena okna a v obci panuje zdánlivá pohoda. Byla už ale válka.“⁵³ U zobrazených jevů, které měly nějaký politický přesah, však cítí povinnost tento přesah objasnit z perspektivy českého historického metanarativu: k pohlednici zobrazující let vzducholodi Graf Zeppelin nad Sudetami v roce 1938, který je na pohlednici samé označen jako „Befreiungsfahrt“, připojil komentář, v němž je řeč o „odtržení pohraničí“,⁵⁴ na další straně již pohlednici se vzducholodí označuje výslovně za „nacistickou propagaci“.⁵⁵

S tím souvisí také to, že je-li v popiscích k reprodukováným fotografiím referováno o etnicitě, je vzhledem k národnostnímu složení dotčených oblastí i vzhledem k jazykovému režimu pohlednic referováno nadprůměrně častěji k národnosti české než německé – a to typicky v kontextech, v nichž není německá národnost uváděna vůbec a působí jako implicitní samozřejmost. O hostinci Františka Máky v Doksech se tak dočítáme, že byl „ryze český s výbornou českou kuchyní“,⁵⁶ o autorovi „řady sousoší ze sněhu a ledu“, že jím byl „český kameník a sochař Václav Dostál z Arnultovic“⁵⁷ atd. Český historický metanarativ se zde propisuje do traktování dějin místa v tom smyslu, že české menšině je věnována specifická explicitní pozitivní pozornost; každodenní život, většinou německý, je pojmán jako etnicky bezpříznakový; u jevů nějak spojených se sudetským autonomismem či později iredentismem je tón líčení různou měrou negativní, pravidelně s explicitním uváděním německé etnicity.

Zastavme se před závěrečnou diskusí ještě u dvou bodů: jaké místo mají v autorském narativu studovaných publikací textovost reprodukováných pohlednic a lidská individualita. K prvnímu je třeba říci, že třebaže se autorsko-editorské komentáře vztahují v drtivé většině k ikonografické složce reprodukováných pohlednic, v některých nepočtených případech reagují také na jejich složku textovou. Může jít o překlad složitějšího německého textu zvoleného pro pohlednici

51 *Sloup*, s. 23.

52 *Sloup*, s. 24.

53 *Sloup*, s. 115.

54 *Sloup*, s. 23.

55 *Sloup*, s. 25.

56 *Doksy*, s. 71.

57 *Sloup*, s. 46.

vydavatelem,⁵⁸ uvedení textového údaje na pohlednici na pravou míru⁵⁹ či odkaz na nějaký textový prvek na pohlednici jako na kontextově zapojený, přestože je v němčině. V takových případech se u receptora předpokládá alespoň bazální znalost německého jazyka.⁶⁰

Text na rubové straně pohlednice z provenience odesílatele je v komentářích k reprodukcím tematizován jen zcela ojediněle – většinou, když jej autor-editor pokládá z hlediska obsahu za kuriózní.⁶¹ Jindy je poukázáno na česky psané sdělení odesílatele na lícové straně, které receptor přímo vidí na reprodukci: „Pisatel si (...) stěžuje na deštivé počasí,“⁶² případně je zdůrazněno, že jde o pohled „odeslaný 1896 českým pisatelem“,⁶³ což je opět z reprodukce zřejmé.

Do logiky kuriozit spadá i jediný dohledaný (otrocký) překlad německého odesílatelského vpisku na lícovou stranu pohlednice: v publikaci *Sloup* je na jedné z reprodukováných pohlednic k zobrazenému domu připsáno humanistickým písmem „Hier wohne ich“, což autor-editor využil k vtípu vycházejícímu z toho, že přímo vedle zobrazeného domu se nachází hřbitov: „Pohled přináší ve druhém okénku se hřbitovem morbidní poznámku ‚Zde bydlím já.‘“⁶⁴ V publikaci *Liberecko* je odesílatelovo německy psané sdělení přeloženo dvakrát,⁶⁵ kdy v jednom případě je rovněž reprodukován jeho originál. V obou případech se ale jedná o objednávky vytištění pohlednic a instrukce, jak mají vypadat, které jsou pro autory zajímavé z hlediska dějin pohlednic, nikoli z hlediska dějin místa. Reprodukovaný originál a jeho překlad dokazuje, že v případě, že to bylo z filokartistického hlediska pozoruhodné, dokázal autorský kolektiv přečíst i sdělení psané německy a v kurentu.

Taktéž zcela ojediněle v komentářích k reprodukováným pohlednicím probleskuje zájem autorů-editorů o individualitu. V několika málo případech je popis k reprodukci konstruován tak, že primárně vypovídá o neznámém člověku zachyceném na pohlednici: „U cesty vedoucí od Bělé žena s pelerínou pohlíží na hrad, jenž byl v té době v držení Valdštejnů,“⁶⁶ či „jedno se již nedozvíme: kdo byl

58 Například *Liberecko*, s. 8.

59 Například *Liberecko*, s. 115, kde na pohlednici je uvedeno, že domky ve Větrné ulici pocházejí „aus dem 16. Jahrhundert,“ což editorský komentář opravuje na 17. století.

60 Například *Liberecko*, s. 9 (Staroněmecká pivnice), či s. 25 (Domov katolické mládeže).

61 *Sloup*, s. 73; *Liberecko*, s. 33.

62 *Sloup*, s. 14.

63 *Sloup*, s. 116.

64 *Sloup*, s. 74.

65 *Liberecko*, s. 11, 15.

66 *Doksy*, s. 97.

onen neznámý muž s kloboukem a se psem – kastelán či návštěvník?^{66, 67} V publikaci *Doksy* se v jednom případě dozvíme jméno majitele soukromého domu, který nebyl hotelem, hostincem či podobným zařízením.⁶⁸ V publikaci *Liberecko* jsou uvedeny adresy rodišť několika osob, které se v dospělém věku zapsaly do širšího povědomí (Vlasta Burian, Karel Vacek, Ludmila Macešková).⁶⁹ V jednom případě jsou sepsána jména několika obyvatel téhož domu (opět osob činných v kulturním životě, tentokrát však libereckých Němců),⁷⁰ jednou jméno osoby zachycené na fotografii, kterou nelze označit za postavu světa kultury (provozovatelka trafiky Anna Nováková).⁷¹ Její zařazení do publikace je opět motivováno filokartistickým zřetelem, neboť trafiky byly hlavním místem distribuce pohlednic.

Jinými slovy, textovost zobrazených pohlednic a lidská individualita jsou ve studovaném korpusu předmětem autorsko-editorského zájmu naprosto ojedinelé a ve zcela specifických případech.

Závěr

Jak vysvitlo z předchozí kapitoly, žánrové paradigma alb starých pohlednic vede jejich editory k tomu, aby svůj autorský narativ konstruovali okolo interpretace obrazové složky pohlednic, kdy usilují o to, aby snášením rozmanitých údajů zprostředkovali poznání kontextu toho, co pohlednice zobrazuje. Tyto kontextové údaje často přinášejí nástin vývoje dané lokality po zobrazeném okamžiku. Zájem o lidskou individualitu – v rovině zobrazení na pohlednici, nebo v rovině odesílatele – je zde proječován jen zcela ojedinelé, a to typicky v těch případech, kdy lze takto k celkovému „kontextu“ doplnit nějakou kuriozitu a kdy si lze takto vystačit s češtinou.

V množině 33 publikací, o nichž píší v části „Studovaný korpus“, se nacházejí pouze dvě, které nejsou v Krajské vědecké knihovně v Liberci zařazeny ve volném výběru. Jedna je psána německy (Jan Kašpar, *Jablonec nad Nisou. Stadt im Wandel der Zeit*), druhá se zcela vymyká žánrovému paradigmatu, jak jsem je zde popsal. Jde o publikaci Magdaleny Sobotové *Drazí rodiče! Pozdravy z České Lípy* (2008), v níž jsou reprodukovány primárně rubové strany pohlednic s osobními sděleními odesílatelů. Někdy je zároveň připojena i reprodukce lícové strany s vyobrazením

67 *Sloup*, s. 11.

68 *Doksy*, s. 132.

69 *Liberecko*, s. 30, 119.

70 *Liberecko*, s. 57.

71 *Liberecko*.

nějakého místa a velmi stručný popis toho, co je na pohlednici vidět, vždy je však odesílatelův rukopisný text zároveň vysázen i tiskacím písmem. Na více než sto padesáti stranách tak receptor shledává několik desítek reprodukcí osobních písemných sdělení (tím, že jsou psána na rub, jsou již většinou poměrně rozsáhlá – typicky jde o několik rozvitých vět) a jejich transkripcí, někdy doplněných o reprodukci ikonografického obsahu, k nimž se váží.

Drtivá většina těchto textů je psána česky, třikrát se však objevuje také text psaný německy v kurentu,⁷² kdy lze tuto převahu češtiny očekávat již po přečtení úvodu, v němž autoři-editoři vysvětlují, z jakých sociálních vrstev se rekrutovali pisatelé, kteří posílali pohledy z německé České Lípy do českého vnitrozemí (vojáci, kteří zde byli posádkou, studenti, tovaryšové na vandru, služky). Podobným tříděním německých pisatelů se naopak nezabývají.⁷³ O původních sbírkách pohlednic vzniklých přímo v České Lípě uvádějí, že „obsahují jen pohlednice buď čisté nebo s německými texty“,⁷⁴ a implicitně dávají najevo, že takové pohlednice je pro potřeby této publikace nezajímají.

Přesto je metodologický přínos této publikace zjevný: její primární zacílení nesměruje na fyzickou kulisu, nýbrž na lidskou individualitu – a potažmo na vztah k fyzickému prostoru, který tato individualita má. Autorsko-editorská vrstva neinterpretuje zobrazená jsoucna z perspektivy dneška, nýbrž nechává zaznít jejich interpretaci z perspektivy doby vzniku, resp. odeslání reprodukováných pohlednic. Poznání minulosti, které zprostředkovává receptorovi, tak nespočívá v autorsko-editorské „rozšířené realitě“, nýbrž v *origu* odesílatelů pohlednic jako tvůrců primárních pramenů – a tím je přímější.

Dovolil bych si říci, že ještě produktivnější pro poznání minulosti Sudet, o nichž jejich dnešní obyvatelé, jak již nastíněno v úvodu, jeví zájem, by bylo spojit metodu publikace *Drazí rodiče!* a pramenný materiál toho typu, s nímž většinově pracují publikace studovaného korpusu. Podržíme-li se teze, kterou jsem naznačil v úvodních pasážích, že podstatou místa z hlediska lidského subjektu není jeho hmotná podstata, ale jeho individuální osmyslnění, představují staré pohlednice prošlé poštou jedinečný – a pro řadu lokalit patrně jediný – typ pramene, který by mohl zprostředkovávat subjektivní vyjádření inspirované místem. V případě Sudet, v nichž je často dohledání egodokumentů pocházejících z doby před rokem 1945 a vážících se ke konkrétní lokalitě velmi obtížné, mohou německy psaná sdělení na starých pohlednicích, důsledně rozluštěná a přelože-

72 MAGDALENA SOBOTOVÁ, *Drazí rodiče! Pozdravy z České Lípy*, Česká Lípa 2008, s. 110–111, 138–139, 154–155.

73 M. SOBOTOVÁ, *Drazí rodiče!*, úvod bez paginace.

74 M. SOBOTOVÁ, *Drazí rodiče!*, úvod bez paginace.

ná, přinést dnešním obyvatelům, pokud se o minulost svého bydliště nějakým způsobem zajímají, kvalitativně zcela odlišné poznání než výklady o tom, že kostel v jejich obci je barokní a po roce 1989 byl vykraden.

Vezmeme-li vážně fenomenologicky inspirovanou teorii místa, shledáme, že město není sumou fyzicky definovaných objektů a prostorů, ale sumou ohnisek, k nimž se váží významy připisované jim jednotlivými obyvateli a návštěvníky. V této perspektivě je například Reichenberg v roce 1944 a Liberec v roce 1947 jiné město, tvořené zajisté jinými obyvateli, ale také radikálně jinými místy, kdy tento rozdíl lze po vzoru Certeauově, který si vypomáhá paralelou k *langue a parole*, připodobnit rozdílu mezi textem a diskurzem, kdy první reprezentuje inertní strukturu držící pohromadě díky vnitřním vztahům a druhý strukturu vitální, kterou oživuje její ukotvení v sociálním světě a propojení do něj.

Takové pojetí místa má i následující důsledek. Album tří set starých pohlednic nějakého města pokrývá z pohledu svého editora dejme tomu 80 % města (tj. obsahuje pohlednice zobrazující zhruba takovouto část budov a jiných fyzických jsovcen na území města), tedy reprezentuje dané město z převážné většiny. V pohledu, který zde navrhuji a který je do jisté míry převrácený, zde shledáváme tři sta individuálních sdělení, která z tohoto města někam odešla v rozmezí několika desetiletí. Taková množina pohlednic však nereprezentuje (fyzické) město téměř v jeho úplnosti, nýbrž pouhý mikrozlomek, promile z promile lidského života města.

A zatímco v případě pohlednic z českého vnitrozemí, psaných česky, má i tento typ poznání šanci k dnešnímu většinovému receptorovi proniknout, v případě sudetských lokalit, kde většina pohlednic nese německy psané a složitě rozluštitelné vpisky, nikoli. Žánrové paradigma, které diktuje výše popsany autorský narativ editorů těchto alb, tak v symbolické rovině přináší umlčení hlasu dřívějších obyvatel těchto lokalit tam, kde hlas jejich nepočtených českých sousedů dokáže k dnešním obyvatelům daných míst bez potíží promlouvat. A jako by ignorace „obydlení“ těchto pohlednic odesilatelé korelovala s ignorací dřívějšího obydlí města samotného, z něž nás nezajímají individuality, nýbrž především fyzické prostředí, které vytvořily a kterého po nich dnes užíváme.

Kouzlo starých, německy popsanych pohlednic českých lokalit tak spočívá v tom, že kdyby se reprodukovaly systematicky s přepisem a překladem odesilatelových sdělení, umožnily by nám dívat se na některá místa v městech, v nichž žijeme, novými očima, očima konkrétního diachronního krajana. Jejich síla tkví v tom, že i kdyby se do jedné publikace soustředily všechny, které se k danému městu dochovaly, stále to bude drobný zlomek toho, co se ve městě napsalo a poslalo, který právě ve své parciálnosti ukáže v její skutečné proporci mohutnost, pestrost i banalitu tehdejšího života.